

Što Tramuntana na Cresu nudi planinarima

Tomislav Bandera Anić, Rijeka

Otok Cres je, uz Krk, najveći jadranski otok. Nalazi se u Kvarnerskom zaljevu, u sjevernom dijelu Jadranskog mora. Kod sela Vodica, na sjeveru otoka, presijeca ga 45. paralela sjeverne geografske širine. U davnom je pleistocenu Cres bio dio kopna, a otokom je postao tek nakon otapanja velikih količina leda, zbog čega se morska razina podigla za stotinjak metara. Snažan, tisućljetni odnos čovjeka i prirode može se vidjeti u izgledu krajobraza, kilometrima dugim suhozidima, mnogobrojnim starim pastirskim stanovima i naseljima. Stanovništvo se bavi ovčarstvom, pčelarstvom, maslinarstvom, ribarstvom i turizmom.

Otok Cres uvršten je u Nacionalnu ekološku mrežu, koja predstavlja područja važna za europsku ekološku mrežu »Natura 2000« te je izdvojeno nekoliko važnih područja za ugrožene divlje svojte i stanišne tipove. Zakonom o zaštiti prirode u kategoriji posebnoga ornitološkog rezervata zaštićena

su dva područja, dok je u kategoriji spomenika prirode zaštićen stoljetni hrast kod Svetog Petra.

Posebno je zanimljivo područje na sjevernom dijelu otoka, poznato pod imenom Tramuntana. To je zelena oaza listopadnih šuma. Atraktivan pejzaž nudi se oku već na području Križića, podno vrha Sisa, gdje je otok Cres najuži. S tog se vrha pružaju široki vidici na kvarnerske otoke i Istru. Istočna obala Tramuntane poznata je po gnjezdilištima bjeloglavog supa, pa je dio tog prostora zaštićen kao ornitološki rezervat. Dojam brdovitog područja Tramuntani daju vrhovi viši od 500 metara. Središnji greben dijeli Tramuntanu na dva podjednaka dijela, a na zapadnoj strani nalazi se još jedan, niži greben. Između tih dvaju grebena krška je udolina s brojnim krškim fenomenima, poput ponikava, špilja i jama. Sjeveroistočno od glavnoga grebena nalazi se prostrana krška zarađan visoka od 200 do 300 metara, koja se spušta strmo u more. Obale Tramuntane nisu razvedene

Planinarima najpoznatiji vidik na Tramuntani – vidik s vrha Sisa, kontrolne točke Hrvatske planinarske obilaznice

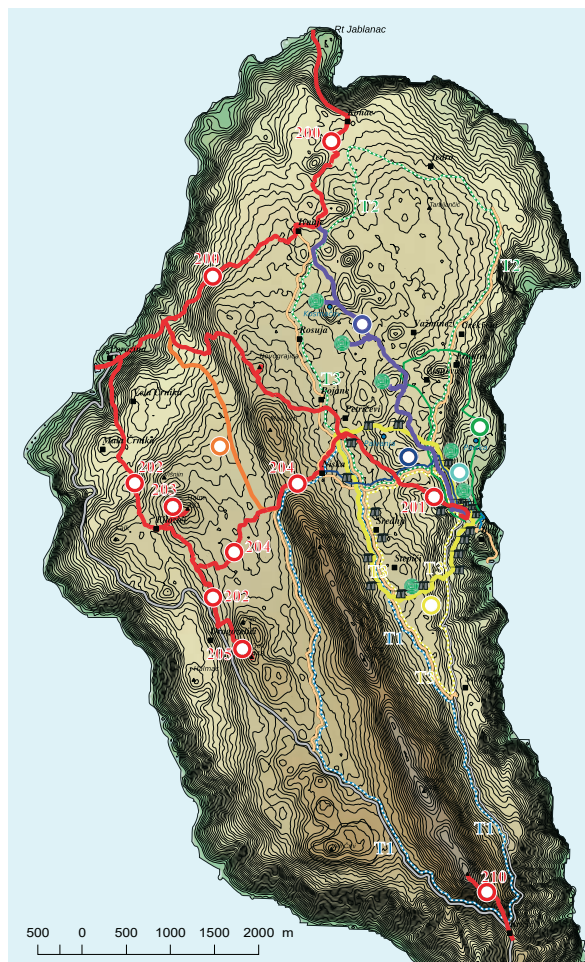
TOMISLAV BANDERA ANIĆ

i vrlo su nepristupačne. U podzemlju Tramuntane mnogo je špilja i jama. U najpoznatijoj jami, Čampari (Banićevoj jami), pronađena su četiri cjelovita kostura špiljskog medvjeda, stara više od 12.000 godina, te ostaci keramike halštatske kulture.

Klimatska obilježja područja Tramuntane rezultat su položaja otoka Cresa u Kvarnerskom zaljevu i brdovitog reljefa. Karakteristično je miješanje mediteranskih i kontinentalnih utjecaja, a posljedica su toga česti prodori hladnih zračnih masa u zimskom dijelu godine i kišna razdoblja tijekom ljeta. Najčešći su vjetrovi bura i tramontana. Česta je rosa, a nije rijedak ni snijeg (čak i do 70 cm!). S 1300 vrsta biljaka, među kojima su mnoge endemične i rijetke, ovo je područje ekološki osobito vrijedno. Prisutne su brojne biljne vrste tipične za davnju floru, takozvani glacijalni relikti, ostatci flore koja je u ovim krajevima bila razvijena prije 12.000 godina, potkraj posljednjeg ledenog doba.

Nezaobilazan rezervoar bioraznolikosti na Tramuntani jesu lokve. Ima ih više od 50, a najveće su Pajska, Palvanja, Peć, Garbovica i Kosmačev. Ova posljednja, najveća je na Tramuntani. Nikad ne presušuje, a zimi postaje pravo malo jezero.

Tramuntana je najšumovitiji dio otoka Cresa. Šume cera i pitomoga kestena, krupni hrastovi medunci te velika raznolikost drveća jedinstvene

Posebno je zanimljivo područje na sjevernom dijelu otoka, poznato pod imenom Tramuntana. To je zelena oazu listopadnih šuma. Atraktivan pejzaž nudi se već na području Križića, podno vrha Sisa, gdje je otok Cres najuži

su karakteristike Tramuntane. Šume su stare i više od stotinu godina, a nerijetko se nađu i višestoljetna, divovska stabla, viša od 30 metara i opsega debla većeg od pet metara.

Otok obiluje leptirima i drugim kukcima, te gmazovima i vodozemcima, koji obitavaju i na Tramuntani. Oko 200 vrsta ptica, poput surog orla, orla zmijara, sivog sokola i sove ušare, upućuje na iznimnu ornitološku vrijednost toga područja. Bjeloglavi sup, jedna od četiriju vrsta europskih strvinara, živi i gnijezdi se na otoku Cresu, jednom od posljednjih mjesta, uz otok Krk i Prvić, koja udomljuju te leteće gorostase. Uz obalu se mogu vidjeti i dobri dupini. Zanimljivo je da na

Tramuntani živi vrsta krtice, jedinstvena populacija, koje nema ni na jednom drugom otoku u Sredozemlju.

Na području Tramuntane mnogo je malih sela i pastirskih stanova: Beli, Dragozetići, Filozići, Ivanje, Porožina, Predošćica, Sveti Petar, Frantin, Niska, Petrićevi, Stepici, Žanjevići, Tarbijanščica, Jedro, Crekveni, Konac, Dol, Podupčić, Pojane, Rosuja, Srednji, Mala i Vela Črnika. Beli je primjer naselja koje kontinuirano traje od prapovijesnog doba – što se može vidjeti po njegovoj strukturi – preko rimskog kaštela i srednjovjekovnog naselja.

U otočnom se folkloru javlja Masmalić, šumski duh, koji nastanjuje magičnu šumu Tramuntane,

duplje u divovskim hrastovima i jame specifičnog oblika. Narodna predaja govori o njemu kao dobrome duhu koji će svim ljubiteljima prirode pomoći kako bi sigurno došli do svoga cilja ili se vratili na polazište.

Majstorski sagrađeni i popločeni volovski putovi po kojima su starosjedioci na volovskim zapregama putovali Tramuntanom, poslužili su i nama, žiteljima modernoga svijeta, da možemo zaviriti u nekadašnju stvarnost svojih predaka, majstora, graditelja, ljubitelja i čuvara prirode te možda uvidjeti težinu ondašnjeg života, ljubav i privrženost prema Tramuntani u svakom njihovom koraku.

Sedam labirinta

Posebnost Tramuntane jesu labirinti, izrađeni u stilu *land arta*. Labirinti, kao drevni pečati različitih veličina i oblika, tisućama godina održavaju otvorenim duhovni dijalog između čovjeka i prirode. Ovi su sagrađeni za vrijeme rada »Eko-centra«, istraživačko-edukacijskog centra za zaštitu prirode. Ima ih sedam, a nalaze se na različitim mjestima na Tramuntani.

Vesnin labirint uvećana je replika labirinta koji se nalazi u katedrali Notre Dame de Chartres u Francuskoj. Posvećen je Vesni, starohrvatskoj boginji proljeća, onoj koja je usklađivala srce s

razumom i ljepotu s blagošću. Ona je proljetno božanstvo zemlje, koju odijeva ruhom pupoljaka, cvijeća, trave i listova.

Ishtarin labirint uspomena je na boginju ljubavi i plodnosti u Babilonaca i Asiraca. Još ga i danas koristi narod Hopi, kojemu je simbol Majke Zemlje.

Tarin labirint ima oblik kojim se i danas služe Indijanci iz plemena O'Odham, Pima i Tohono u Arizoni, kao simbol poznat pod imenom »čovjek u labirintu«. Apliciraju ga na košare, vrčeve i

Labirint

odjevne predmete. Na tibetanskom riječ »tara« znači zvijezda.

Rusalkin labirint podsjeća na vodene vile Rusalka, koje se spominju u starohrvatskoj mitologiji kao vile koje plešu na šumskim proplan-cima u noći mladoga mjeseca. Ljeti su šumske vile, zimi su ispod vodene površine, a za Duhova sele u šumu.

Izidin labirint posvećen je drevnoj egipatskoj boginji majci koja simbolizira rođenje, plodnost i bogatstvo zemlje, a smatra se da je danas predstavljaju crne madone. U župnoj crkvi u Belom nalazi se kip crne madone pa je ovaj labirint posvećen upravo njoj.

Ozirisov je labirint najmanji, a namijenjen je ponajprije djeci. Posvećen je staroegipatskom bogu prirode i njene obnove, čija je žena bila boginja Izida.

Ladin labirint replika je antičkoga rimskog labirinta otkrivenog u Puli. Lada je starohrvatska boginja ljepote i ljubavi, koja utjelovljuje rađajuće prirodne sile. Njene su pratilje vile Ladarice koje su se, napustivši svijet, nastanile među zvijezdama. Tako su, prema legendi, nastale Plejade.

Kako je nastala mreža putova na Tramuntani

Proteklih sam godina uživao radeći na uređivanju starih putova na Tramuntani. Na njoj sam boravio od najranijih dana svojega života i dobro je upoznao. Od malih su mi nogu roditelji usadili svijest da treba očuvati prirodnu baštinu otoka i uživati u njenom izobilju. Prikupljanje GPS snimaka putova na Tramuntani motiviralo me za izradu kvalitetne planinarske infrastrukture koja će uvažiti i kulturnu i prirodnu baštinu toga dijela otoka Cresa te združiti zaboravljena sela u zajedničku mrežu. Takva mreža može djelovati kao izvanredan čimbenik u razvitku aktivnosti na otoku i turističke ponude koja bi posjetitelje duže zadržala na njemu.

Kao radnik u sektoru zaštite prirode i okoliša (prije sam radio u Parku prirode »Učka«, a sada u Centru za posjetitelje Beli – Oporavištu za bjeloglave supove), imao sam se priliku više educirati o prirodnoj i kulturnoj baštini te bolje naučiti kako valorizirati ta bogatstva. Pišući diplomski rad na Fakultetu u Trstu o Tramuntani i otoku Cresu kao brendiranoj ekološkoj destinaciji, došao sam do zaključka da Tramuntana ima sve

TOMISLAV BANDERA ANČ

Novi putokazi u selu Porozini

predispozicije da bi izgradila ime, brend, koje je zapravo već utkano u njenu prirodnu i kulturnu baštinu. Obratio sam se najprije Turističkoj zajednici Grada Cresa i tamo naišao na puno razumijevanje. Kontaktirao sam također Hrvatski planinarski savez (mnogo mi je pomogao Vladimir Rojnić iz Komisije za planinarske putove HPS-a), Planinarsko društvo »Kamenjak« iz Rijeke, Grad Cres i Mjesni odbor Beli.

Dakako, svatko danas može uzeti kist u ruke i obojiti nekoliko stabala i kamenova, no rad bez potpore i dogovora s partnerima nikad ne daje dobre rezultate. Iskustvo sa završenog tečaja za markaciste HPS-a uvjerilo me je da treba uložiti mnogo stručnog znanja i truda. Kao dugogodišnji član PD-a »Kamenjak« u Rijeci, naišao sam na potporu mnogih aktivnih planinara, a napose markacista. Turističkoj zajednici Grada Cresa predložio sam projekt »Tramuntana hike&bike« i zatražio financijsku potporu za troškove i materijal.

Planinarske, turističke i poučne staze služe da posjetitelja sigurno dovedu do njegova odredišta. Sretna je okolnost što sam dobro upoznao taj teren, no ipak je trebalo uložiti mnogo truda. Pri traženju i ucrtavanju svrsishodnih putova koji će pratiti tragove onih starih volovskih, trebalo je ujedno poštovati privatne parcele naših starih,

Radovi markacista na Tramuntani

neovisno o tome je li vlasnik na otoku, negdje na kopnu ili čak izvan Hrvatske.

Projekt se sastoji od dvije faze, a obuhvaća ukupno 100 kilometara planinarskih, turističkih i biciklističkih staza. U prvoj smo fazi iskrčili i markirali nove planinarske staze s popratnom infrastrukturom te označili biciklističke staze, a u drugoj fazi, koja je sada u tijeku, revitaliziramo i modificiramo stare turističke (eko) staze, kako bi i one slijedile stare volovske putove ne zalazeći u privatne parcele, te kako se krajnji korisnik ili zaljubljenik u prirodu ne bi gubio u mreži staza, već uživao u funkcionalnoj planinarskoj i turističkoj infrastrukturi.

Staze obilježene planinarskim, crveno-bijelim oznakama upisuju se u registar planinarskih putova HPS-a te se uvrštavaju u vodiče i planinarske knjige. U suradnji s PD-om »Kamenjak« izrađen je i grafički prikaz topografske karte s ucrtanom infrastrukturom. Prikaz je izradio član »Kamenjaka« Petar Faltin. Pripremamo velike ploče na trajektnim pristaništima Porozina i Merag te u naselju Beli, koje će sadržavati kartu i kratak opis staza, a pripremamo i brošuru sa svim potrebnim informacijama.

Zahvaljujem direktorici TZ Grada Cresa Sanji Živanović na povjerenju i financijskoj potpori, pročelniku markacijskog odsjeka PD-a »Kamenjak« Žarku Fištreku i svim vrijednim markacistima koji su sudjelovali u radovima, zatim predsjedniku »Kamenjaka« Borisu Kuriliću, Vladimiru Rojniću i gradonačelniku Kristijanu Jurjaku, također na povjerenju i vjeri u ovakav projekt. Pozivam vas da otkrijete čaroliju i ljepote Tramuntane pješačenjem novomarkiranim planinarskim putovima te posvjedočite posljednjoj populaciji letećih divova, bjeloglavih supova.

TOMISLAV BANDERA ANIĆ

Planinarski i pješački putovi na Tramuntani

Put br. 200: Porozina – Ivanje – Konac – rt Jablanac

Vrijeme hoda: 3 h, duljina: 8 km

Planinarski put započinje u trajektnom pristaništu te vodi prema selu Porozini. U selu se nalazi križanje, odakle planinarske staze vode prema rtu Jablanac i Dragozetićima. Naša se staza nastavlja ravno (istočno) te se po završetku asfaltirane ceste uspinje izgrađenim kamenim putom. To je put kojim su nekoć stanovnici Tramuntane išli na svojim volovskim zapregama od obale duboko u unutrašnjost i obratno. Na sljedećem križanju put skreće sjeveroistočno te prolazi kroz klanac urezan bujičnim vodama. Kroz bujno zelenilo izlazi na visinu od 250 metara i dalje prolazi kamenjarskim pašnjacima. Kroz hrastove šume vodi do sela Ivanja (299 m) te se nakon njega nastavlja prema starom selu Koncu, koje svojom arhitekturom svjedoči o majstorstvu nekadašnjih graditelja.

U selu Koncu put se račva: ravno vodi za nekoliko minuta na staru osmatračnicu iz Drugoga svjetskog rata, koja stoji na jednom od najljepših vidikovaca

na sjeverni dio Kvarnera, riječko zaleđe, Učku i Krk. Na križanju lijevo put nas vodi blagom padinom do Jablanca, najsjevernijega rta na Tramuntani, ujedno i najsjevernijeg dijela otoka Cresa.

Put br. 201: Porozina – Pojane – Petrićevi – Beli

Vrijeme hoda: 2:40 h, duljina: 7 km

Ovaj put također započinje u trajektnoj luci, a od puta za rt Jablanac odvaja se na križanju u selu Porozini. Tu se markacije odvajaju u istočnom smjeru te nastavljaju blagim usponom, s lijepim vizurama na Vela Vrata, južni dio grebena Učke i Plominski zaljev. S prijevoja na grebenu, gdje put prelazi sa zapadne na istočnu stranu, odvaja se put na vrh Novograjicu (391 m), s kojeg se pruža vidik na sjeveroistočni dio Tramuntane. Prolazeći kroz borovu šumu dolazimo do starih pastirskih stanova Pojana i šume divovskih hrastova i pitomoga kestena. Svojom veličinom i debljinom ta stabla svjedoče o velikoj starosti šuma na tom, sjevernom dijelu otoka. Nedaleko od drugog pastirskog stana (Petrićevi)

TOMISLAV BANDERA ANIC

Lokva Kosmačev – najveća na Tramuntani

planinarski se put križa s drugim planinarskim putom (broj 204) za Dragozetiće te nastavlja strmim i uskim klancem nizbrdo do naselja Beli (120 m).

Put br. 202: Porozina – Mala Črnika – Filozići – Dragozetići **Vrijeme hoda: 1:40 h, duljina: 5 km**

Podemo li iz trajektnog pristaništa Porozine asfaltiranom cestom, stići ćemo lako u selo Porozinu. Tu se na prvom križanju planinarskih putova (broj 200, 201 i 202) skreće jugoistočno u smjeru Dragozetića. Uspón prati jedan od najočuvanijih volovskih putova, remek-djelo starih majstora, a prolazi kraj napuštenih pastirskih stanova Male Črnike (250 m). Krška visoravan oslikana je mnoštvom livada, uskih klanaca i ograjica koje svjedoče o životnim navikama starosjedilaca Tramuntane. Planinarski put nastavlja blagim usponom, popločenim kamenom. Njime je nekadašnja volovska zaprega mogla lakše stići do sela Filozića, danas jednog od rijetkih naseljenih mjesta sjevernog dijela otoka Cresa. Markacije prolaze kroza selo te dalje u jugoistočnom smjeru, prolazeći kraj odvojka za vrh Halm, kroz uske klance do kraja planinarskog puta broj 202, koji završava na državnoj cesti D100, nasuprot ulazu u selo Dragozetiće.

Put br. 203: Filozići – Halm **Vrijeme hoda: 40 min, duljina: 500 m**

Odvojak za vrh Halm (431 m) započinje nekoliko desetaka metara iza sela Filozića, u smjeru sela Dragozetića. Planinarska staza, omeđena velikim kamenim blokovima, uspinje se na vrh kroz nisko raslinje i po kamenitoj podlozi. Posljednjih se nekoliko desetaka metara potrebno poslužiti i rukama. Na vrhu se nalaze ostaci prapovijesne gradine. Odavle se sjeverozapadno vidi

cijeli greben Učke, sjeverno Kvarner i riječko zaleđe, jugoistočno greben koji odvaja zapadni i istočni dio Tramuntane te južno dugačka krška udolina.

Put br. 204: Dragozetići – Niska – Petrićevi **Vrijeme hoda: 1 h, duljina: 4,5 km**

Počinja na državnoj cesti D100 u sjevernom smjeru. Nakon 20 minuta križa se s putom broj 202 koji dolazi iz trajektnog pristaništa Porozine. Na križanju treba pratiti oznake za Beli. Nastavlja jednim od najljepših krških krajolika Tramuntane. Markacije prate stari volovski put, a staza potom izlazi na makadamsku cestu te preko povijesno važnog prijevoja između Malog i Velog vrha dolazi do starog sela Niske, danas u ruševinama. Put završava nedaleko od sela Niske, na križanju s planinarskim putom broj 201.

Put br. 205: Dragozetići – Goli **Vrijeme hoda: 30 min, duljina: 1 km**

Odvojak za vrh Goli (448 m) počinje na državnoj cesti D100, nasuprot ulazu u selo Dragozetiće. Na istome mjestu počinju planinarski putovi broj 202 za Porozinu, 204 za Beli i 205 za Goli. Staza počinje blagim usponom, udaljava se od prometnice starim volovskim putom, prolazi podnožjem vrha Oštri te se nastavlja u podnožje sedla između Oštrog i Golog vrha. Tu se počinje strmije uzdizati na sedlo te polukružno stiže na Goli vrh, koji se odlikuje vidikom otvorenim na sve strane svijeta.

Put br. 210: Križić – Sis **Vrijeme hoda: 45 min, duljina: 1 km**

Planinarska staza za uspon na vrh Sis počinje na izraženom cestovnom prijevoju zvanom Križić, gdje je otok Cres najuži, širok samo dva kilometra. Markacije vode najprije uz betonski zid izgrađen radi obrane od velikih udara vjetrova te se strmo uspinju korak po korak uza suhozid, stoljetni podsjetnik na čovjekovu prisutnost. Za 45 minuta stiže se na vrh Sis (639 m). Tu se također nalazila prapovijesna gradina. Sis je drugi po visini vrh otoka Cresa. Vidik s vrha obuhvaća cijeli istočni i južni obzor. Osim Cresa, dobro se vide Velebit i Osorščica na Lošinju.

Turističke staze

U bližoj okolici Belog postoji nekoliko pješačkih (turističkih) staza obilježenih različitim bojama.

Staza nazvana »Povijest i umjetnost u prirodi« započinje i završava u naselju Beli, a označena je žutom bojom. Na njoj se nalazi 21 skulptura kipara Ljube De Karine na kojima su uklesani stihovi Andra Vida Mihičića, bejskog pjesnika iz 19. stoljeća, zaljubljenika u Tramuntanu. Na putu se nalazi i Vesnin labirint. Cijelim se putom može uživati u divovskim šumama hrasta i pitomoga kestena.

TOMISLAV BANDERA ANIC

Pastirski stanovi Stepići

Pepijeva staza počinje i završava u Belom, a vodi preko starih pašnjaka te kraj Pajske, jedne od većih lokvi na Tramuntani. Nastavlja do sela Frantina, odakle se pruža lijep vidik na cijeli istočni zaljev Tramuntane. Markirani put prolazi kraj ruševnog sela Žanjevića te se spušta na makadamsku cestu kraj Ladinog labirinta natrag u Beli.

Staza Masmalića obilježena je oznakama tamno plave boje. Počinje u naselju Beli, blagim usponom prati makadamsku cestu te nas vodi u srce Tramuntane do sela Niske i spaja se s planinarskom stazom broj 204.

Vilinska staza obilježena je markacijama ljubičaste boje, a spaja selo Ivanje na sjeveru i naselje Beli na jugu. Prolazi kraj lokve Kosmačev, najveće na Tramuntani, te starim, popločenim volovskim putom prolazi kraj sela Žanjevića. Na toj se stazi nalaze tri kratka odvojka, koji vode do Rusalkinog, Tarinog i Ishtarinog labirinta.

Staza orhideja označena je narančastim markacijama, spaja planinarske putove broj 201 i 204, prolazi prostranom udolinom između vrha Halma na zapadu te Malog vrha na istoku.

Staza »**U igri s prirodom**« kratka je staza označena tirkiznom bojom. Nalazi se u blizini naselja Beli, a namijenjena je kratkoj šetnji i posjetu labirintu »Okrugli stol Masmalića«.

TOMISLAV BANDERA ANIĆ

Masmalić – šumski duh Tramuntane

Put Narti označen je žutom oznakom u obliku Sunca. Kratak je i pruža dojmljiv vidik na zaljev počevši od Belog pa sve do sela Frantina i Dola na sjeveru.

Mrežu staza upotpunjuju i tri biciklističke staze, obilježene plavom, zelenom i žutom bojom.

TOMISLAV BANDERA ANIĆ

Vrh Sis i Tramuntana